

Är framtiden värd att satsa på?

Det behövs inte alltid experter för svaret.

Av Waldemar Ingdahl. Artikeln har publicerats i kulturmagasinet Voltaire, december 2008/januari 2009 www.voltaire.se

Marknaden är i kris. Börsen sjunker och den amerikanska bolånekrisen sprider sig snabbt med de globala finanssystemen till världens alla hörn. Varje dag verkar det vara någon bank eller något finansinstitut som måste räddas av riksbankerna. Hela länder kan ödeläggas av spekulatören. Många människor är hårt pressade både ekonomiskt och av rädslan för att företagen de arbetar i skall läggas ned.

Krisen beror på en avsaknad av förtroende, att kreditinstituten verkligen kan få in de pengar de har lånat ut. Där spelade politiska beslut och myndigheters bedömningar en mycket viktig roll för framväxten av den finansiella bubbla som nu spruckit. I botten på bubblan ligger att president Bill Clinton 1996 pressade de två halvstatliga låneinstituten Fannie Mae och Freddie Mac att sätta kvoter för att ge ut bostadslån till låginkomsttagares hushåll. Dessa lån hade många låginkomsttagare egentligen inte råd med.

De två instituten svarade för hälften av alla huslån på den väldiga amerikanska marknaden. För att gynna låginkomsttagare så skulle 42 procent av lånen gå till de som tjänade under mediainkomsten i ett visst geografiskt område, vilket höjdes upp till 52 procent år 2005 av president George W. Bush. Till detta lades att 12 procent av lånen skulle gå till verkliga låginkomsttagare, vilket sedan höjdes till 28 procent.

Det ledde till en massiv snedvridning av informationen på marknaden, vilket inte blev bättre av att investmentbanker som Bear Sterns och Lehman Brothers ”ompacketerade” dåliga huslån från Fannie Mae och Freddie Mac till fonder och värdepapper som dolde de bristfälliga säkerheterna bakom. När låneinstitutet köpte in osäkra bostadslån från bankerna så gick vinsterna till aktieägarna, eventuella förluster skulle gå till skattebetalarna. Det har gjort att förtroendet rasat, ingen litar på den information man får från marknaden, för att den verkliga informationen om vilka som var kreditvärdiga att låna ut pengar till inte fick gå fram.

Marknader är till för att förutse förändringar. Om det hade varit möjligt att lägga fram detaljerade planer för lång tid framåt som man sedan följde, så att inga fler ekonomiska beslut behövde fattas, skulle naturligtvis uppgiften att skapa en sammanhängande plan inte vara så svår. Ekonomiska problem uppkommer alltid därför att det sker förändringar. Om allt förblir som tidigare, uppkommer inga nya problem som kräver nya beslut.

Marknadsmekanismer möjliggör experiment, och fördelen är att de inte talar om i förväg vad som måste bli utkomsten av experimentet. De behöver inte heller användas bara till att handla med varor och tjänster. Handeln med utsläppsrätter är ett exempel på användande av marknadsmekanismer som vunnit brett stöd de senaste åren; man kan göra miljöfarliga utsläpp om man kan köpa tillståndet av någon annan, så att utsläppen minskar totalt. Trängselavgifter, att bilar får betala för att köra vid vissa tidpunkter har fungerat bra. Intressant nog så har dessa former av marknadssystem försvarats av gröna politiker och aktivister, medan borgerliga politiker som normalt sagt sig förespråka marknader ofta varit emot dem.

Marknader är alltså information om begränsade resurser. Under 1900-talet så diskuterade samhällsdebatten sällan marknadsmekanismen i sig, utan fokus låg på att diskutera kapitalismen, det sociala system där marknadsmekanismen ingår. Debatten förändrades på 60-talet, där entreprenörer hade nya värderingar jämfört med de äldre industrierna och började bejaka antikonformism, experiment och brytande av mallar. Affärskultur blev alternativkultur och därmed mer demokratiserad, livskraftig och dynamisk. Marknadsmekanismerna verkade kunna innefatta mer än den traditionella kapitalansamlingen.

En ny användning av marknadsmekanismen testades av ekonomen Robin Hanson på George Mason University, då han observerade hur forskare och konsulter vid forskningsprojektet Xanadu omkring år 1990 slog vad om när kall fusion skulle uppträffa.

Han observerade också genom sin forskning hur handeln på terminsmarknader satte priser på varor och uppskattade framtida tillgång och efterfrågan utan att behöva lita till någon central expertis kunskap. När köpare och säljare i Florida enades om att köpa apelsiner vid en framtida tidpunkt till ett förutbestämt pris, var det ofta en god uppskattning av hur vädret skulle bli i framtiden. Bra väder och goda skördar sänker priset, och vice versa.

Vid Tippie College of Business på University of Iowa såg Hanson hur man forskade i framtida förutsägelser genom att skapa upp en databaserad begränsad marknad. På Iowa Electronic Market satsade deltagarna i forskningssyfte pengar för att förutse vem som skulle vinna presidentvalen. Resultaten visade sig vara mycket tillförlitliga, i synnerhet jämfört med de vanliga opinionsundersökningarna.

Hanson fick en lysande idé. Dessa modeller av fria marknader kunde användas för att förutse framtida händelser. Marknadsmekanismen skulle kunna användas till testa hur troliga egentligen förutsägelser om teknik, sociala förändringar och politik var, och skala bort mycket av de fördomar och önsketänkande som präglat samhällets framsyn. Om man kunde organisera en handel med sådana terminer av förväntade utfall, så skulle priset sättas efter vad deltagarna på marknaden utan samordning förväntade sig om framtiden. Ett högre pris på terminen, och marknaden anser det mer troligt att händelsen kommer att inträffa.

Inget köps och säljs egentligen, utan man får utdelning efter hur väl man bedömt läget. Då pengar är inblandade motiveras alla till att skaffa sig bästa möjliga information själva. De som ofta får rätt i sina satsningar drar med sig de andra, och de som satsar fel börjar man ta mindre notis om.

Problemet med att sätta igång marknaden efter Hansons idéer var att diskussionen på 90-talet om framtidsmarknader främst varit rent akademisk. De tester som gjorts var i små slutna grupper av forskare och med låtsatspengar. Det kunde leda till problem med grupptänkande, att en för liten och homogen grupp söker konsensus och ogillar kritik inom gruppen. Grupptänkande kunde i sin tur leda till flockbeteende, när individerna i gruppen förlitar sig mer på de beslut som alla andra verkar ta, istället för den information som de själva har tillgång till.

För att motverka detta så skulle det behövas en större marknad, med mer mångsidiga deltagare. Då behövde man blanda in riktiga pengar för att locka deltagare, vilket innebar att marknaden skulle hamna under USAs restriktiva lagar om tillstånd för spel och dobbel. Det blev tillslut en osannolik partner som steg in och öppnade nätkasinet, Pentagon.

Försvarsdepartementets forskningsorganisation DARPA planerade att starta upp policymarknadsprojektet Policy Analysis Market (PAM) under 2003. Avsikten var att prova framtidsmarknaderna för att få information om ett av världens mest komplicerade geopolitiska regioner, den i Mellanöstern. Den breda information skulle ge förståelse för trender och deras utfall. Om man erkände en palestinsk stat, hur skulle oljepriset påverkas? Skulle ett snabbt tillbakadragande av trupperna från Irak sänka eller höja risker för fler oroligheter hos befolkningen?

Deltagare skulle bjudas in för att köpa och sälja terminer på dessa framtida händelser. Bedömningen av vilka av deltagarnas förutsägelser som slagit in och gett vinst skulle göras av inbjudna experter från finansstidningen The Economist. PAM skapade upp en öppen näthandel som skulle skötas med avancerade program för ekonomiska beräkningar.

Det blev aldrig något av det. De demokratiska senatorerna Byron L. Dorgan och Ron Wyden höll den 28 juli 2003 en presskonferens där de beskyllde den federala myndigheten DARPA för att syssla med ett omoraliskt hasardspel på terrorism, lönnmord och statskupper. Media nappade och PAMs hemsida för näthandeln blev överbelastad, och gick inte läsa på nätet. Det ledde till att allmänheten inte visste vad de skulle tro om hur PAM egentligen fungerade. När det saknas information så griper man gärna till kända förklaringsmodeller, och medierna talade om misslyckades statliga projekt, samt brist på insyn och moral. Många skrämdes av tanken att terrorister skulle kunna använda policymarknaden för att satsa pengar på sina egna attentat och därigenom vinna stora summor pengar. Sannolikheten att terrorister skulle ha gjort så verkar liten. De hade behövt avslöja sina planer på ett öppet forum, uppge ett konto och sin identitet för att kanske kunna vinna några hundratals dollar.

Vice försvarsminister Paul Wolfowitz kände sig politiskt pressad om ett mindre projekt han inte kan ha vetat så mycket om förrän det hamnade mitt i stormen. Wolfowitz beskrev projektet som "för fantasifullt" och tog avstånd från det. Mindre än en dag efter senatorernas presskonferens lades projektet lades ned.

Det var ett hårt bakslag för framtidsmarknaderna som idé. Det som PAM hade stött på var en känslig moralisk nerv. Många anser att det är omoraliskt att handla med risker, det uppfattas som att ge sitt stöd till det farliga eller onda med sina investeringar. Vi kommer inte ifrån att handel är en mänsklig aktivitet som berör människor av kött och blod, och vi därför sätter pris på våra medmänniskors liv och hälsa.

Livförsäkringar sätter definitivt ett sådant pris på en individs liv, och när de introducerades så fruktade många att de skulle utlösa en våg av mord och självmord för att komma åt försäkringspengar. Terminshandel med vete har självfallet en koppling till priset på världens viktigaste gröda, vilket i sin tur är kopplat till brist och svält. Spekulerar då marknaden i svält?

Vissa värden och företeelser är så känslomässigt laddade att vi uppfattar att de inte kan bedömas som vad som helst. Philip E. Tetlock, professor i psykologi vid Ohio State University kallade detta för sakrala värden, något som anses så viktigt att det måste höjas över vardagen. Alla kulturer har sina sakrala och sekulära värden. Tetlock påpekade att vi rangordnar olika delar av de politiska, sociala och ekonomiska aspekterna i samhället olika, men tabun mot att väga viktiga värden mot varandra finns i alla kulturer. Det väcka starka reaktioner och personligt förnärmande att någon ens kan tänka tanken om att bryta ett sakralt värde eller förminska det genom diskussioner.

Det skedde också i Tetlocks experiment, där han till exempel frågade om det var rätt att köpa sig från jurytjänst eller betala för att få gå före i kön för barnadoption. På samma sätt uppfattade många amerikanska politiker att kriget mot terrorismen inte var en vanlig samhällsfråga eller något föremål för handel. DARPA:s policymarknad rörde vid en nerv i det amerikanska samhället där handel inte accepterades.

Skulle projektet ha varit fruktbart? Det hade kanske gett viss information om läget i Mellanöstern, men det viktigaste bidraget hade varit att kunna vidareutveckla tankarna på framtidsmarknader.

Tanken med framtidsmarknader som ett stöd för beslutsfattande stoppades inte av DARPA-affären. Dock blev man tvungen att gå mycket mer försiktigt framåt och man har använt slutna forskningsförsök. Ett problem som tillkommit är att president Bush år 2006 stiftade en federal lag mot spel och dobbel på internet. Lagen tillkom för att skydda barn på internet, och gör det omöjligt för amerikanska finansinstitut och kreditkortsbolag att dra in pengar för spelskulder på internet. De flesta framtidsmarknader som innefattar amerikanska deltagare och riktiga pengar är också förbjudna. Iowa Electronics Market kan för närvarande fortsätta då syftet är icke-kommersiellt, men det är inte tillåtet att satsa mer än 500 dollar. Utvecklingen har, trots lagen, gått framåt på området och det har uppstått en del viktiga framtidsmarknader.

En av de äldsta och mest populära är Hollywood Stock Exchange där man kan satsa låtsaspengar på att handla med aktier i skådespelare, regissörer och kommande filmer. Hur satsningarna går ger en bra uppfattning om hur stora intäkter en film kommer att få. År 2007 prickade Hollywood Stock Exchange in 32 av de 39 Oscarsvinnarna, och 7 av de 8 vinnarna i toppkategorierna. Det är viktig information för filmbranschen som inte hindrats av att man bara använder låtsaspengar. Detsamma gäller NewsFutures för fotbollsspelare i den amerikanska ligan NFL, och tv-kanalen CNNs marknad för politiker.

Hotellkedjan Starwood utformar marknadsföringskampanjer genom att de anställda statsar på det förslag de tycker bäst om. Bet2give är en framtidsmarknad som ger vinsterna till välgörenhet. Storföretag som Google och General Electric har använt interna framtidsmarknader för att kunna bestämma nya produkter, utveckla nya idéer och investeringsstrategier. I kommersiella sammanhang är framtidsmarknader under vidare utveckling och ifjol grundades också en branschorganisation för att etablera goda standarder för marknaderna.

Idéerna har även påverkat teknikens utveckling. Ekonomiska teorier används i mjukvara för datorer i så kallad *agoric computing* för att skapa effektivare informationsbehandling genom att låta olika system handla beräkningsresurser med varandra genom en budgivning till servern. De första agoriska systemen började tänkas ut på 80-talet, men utvecklingen gick inte så fort. Framstegen skedde genom bättre planering och miljöer som gjorde datorns större strukturer tydligare för programmeraren. Många system har dessutom varit för små för att kunna motivera en robust handel med beräkningsresurser och de redovisnings- och förhandlingssystem som behövs. Fördelarna med agoriska system är störst när systemen blir stora och olikartade.

Överraskande nog är det först nu som forskarsamfundet börjat titta på framtidsmarknader för sin egen verksamhet. Forskares revirstrider för vem som skall få anslag för just sin forskning kan bli mycket hårda. Det kan vara svårt för utomstående bedöma vilket forskarlag som har det bästa projektet.

Turbulensen kring PAM var ett av många exempel på hur ett långt utvecklingsarbete kan omintetgöras av ett snabbt beslut fattat i panik. Denna trend har vuxit på senare tid genom att politikens inflytande på den akademiska världen blivit större och att beslut kan genomföras med allt kortare varsel. Det problemet finns också inom forskningsgrupper hos näringslivet där företag kan vara känsliga för om ett projekt kan ge dålig image.

Forskningsprojekt kan vara värda att genomföra även om de verkar triviala, för kostsamma eller för kontroversiella. Vissa projekt borde avslutas, men kan uppfattas som för etablerade och då är det svårare att se att investeringar inte lönar sig. Allmänheten har rätt att veta till vad skattepengarna går till i forskningen och medierna måste få insyn för att kunna uppmärksamma allmänheten på vad som sker. Rädslan för kritik och moralpaniker har tyvärr lett till att vissa forskningsdiscipliner slutit sig inåt. Men om alla är tysta, hur ska då finansieringskommittéer och etiska nämnder kunna skilja mellan dem? Då skulle framtidsmarknader kunna ge vägledning till hur forskning kan bedrivas med både akademisk frihet, allmän insyn och statlig översikt.

I en mer komplex värld krävs det en bättre sammanvägning av nytta, etik, ekonomi och politiska hänsyn för att fatta beslut, och då behöver styrningen kunna ta hänsyn till fler faktorer. Om besluten sprids ut mellan fler parter blir reaktionerna långsammare och smidigare, och därmed säkrare. Fler sidor kan höras och mer information kan insamlas för att användas i besluten.

Det måste väl vara en av demokratins viktigaste fördelar? Men som James Surowiecki argumenterade i sin bok "The wisdom of the crowds" så har demokratin en del problem. I en parlamentarisk demokrati är det något lättare att undvika grupptänkande, då väljarnas livssituation är mer varierad och att väljarna inte vet hur de andra röstar kan blockera flockbeteendet. Problemet är, enligt Surowiecki, att folk också bör veta vad de fattar beslut om för att det skall bli kloka demokratiska beslut.

Skyddet mot okunskap i demokratin har varit representationen, att man väljer politiker som är kompetenta. Robin Hanson kom år 2007 med en skrift om *futarki*, hur policymarknader kan vara till hjälp för den representativa demokratin. I "Vote on values, bet on beliefs" föreslog han att de folkvalda främst sätta upp målen för politiken och framtidsmarknaderna skulle sedan avgöra hur dessa mål skall uppnås. Det skulle minska effekterna av starka särintressen, utvecklingen av en klass som har politiken som yrke eller alltför generöst utdelande av valflask.

Hansons förslag om futarkin blev också kontroversiellt. Hur mycket kan man egentligen skilja värderingar från uppfattningar? Är det alltid önskvärt? Var drar man gränserna för vad som anses vara sakrala värden? Det är problem som rör de mål vi har med samhället, och där kan policymarknader kanske inte vara till stor hjälp.

Centrala beslutssystem har svagheten att de lättare kan fatta felaktiga beslut om de får felaktig information. Det har sina sidor när nu tempot i beslutsfattandet skruvas upp. Risken är att brist på information eller en oavsiktlig vinkling leder till felaktiga beslut, vilka genomförs omgående och med stora konsekvenser.

Framtidsmarknadernas tanke är att ett system med många informationskällor, med alla de enskilda deltagarna med deras lokala och unika insikter, skall samla information på ett bredare och mer robust sätt. Det är inte bara en fråga om vad majoriteten tror, utan en mer nyanserad bild där många olika grupper kan komma till tals genom sina effekter på marknaden. Detta skulle kunna ge beslutsfattare bättre information och ge fler alternativa lösningar för förhindra att ett enda perspektiv dominerar deras underlag. Framtidsmarknader kanske är något att satsa på inför framtiden?